

RELIGIO.

EGYHÁZI ÉS IRODALMI FOLYÓIRAT.

PESTEN, JANUÁR 24. 1854.

11.

I. FÉLÉV.

Megjelenik e lap hetenkint háromszor : kedden, csütörtökön és vasárnapon. Az előfizetési díj félévre postán 6; helyben 5 frt p. p. — Előfizethetni minden cs. kir. postahivatalnál, Pesten a szerkesztőségénél (Kalap-utca 3. sz.) és Hartleben K. A. könyvkereskedésében

A magyar szentírás javításáról. (Folyt.)

A szentírásnak azon magyar forditmánya, mellyel a catholicus magyarok már két századon tul egyházi közhasználatra élnek, nagyszombati Káldi György jézus-társaságbeli pap által a Vulgatából készítettett, és némelly tudós férfiak átvizsgálása után a nagynevű Pázmány Péter érsek jóváhagyását megnyerte. E könyvről nemcsak mi, hanem nálunknál sokkal illetékesebb egyházi férfiak azt tartják, hogy alkalmas megjavítás után, ezután is a magyar egyház szükségéinek megfelelné. Csak a javítás határait nézve ágaznak többfelé a vélemények. Igénytelen meggyőződés az, miszerint Káldinak nemcsak írásmódját és nyelvét, hanem értelmezését is lehet javítani, úgy, hogy alapul ugyan Káldi megmaradhat, hanem valahányszor az értemény hűsége igényli, az ő forditmányának ne csak ruhája, hanem teste is helyreigazítást nyerjen.

Illyen javítással Pázmánynak halhatlan neve s fénye el nem homályosíthatnák; mert ő Káldi művét nem mint a lehető legjobbat fogadta el, hanem mint az akkori szükségben kielégítő. Sőt elég tartózkodó szavakkal élt irányában : „Sacra biblia per Georgium Káldi . . . vulgari lingua hungarica versa, a doctis theologis visa et approbata, nihil habent impedimenti, quominus in lucem emitti possint.“ — A magyar egyház kétszáz éves gyakorlata sem gáncsolthatnák általa; mert a hibák nem voltak ismeretlenek, se nem hagytak helyben, mint ezt a pozsonyi zsinaton történt nyilatkozatok mutatják; az előszóvali tanítás pedig, és a latin Vulgata elég könnyű eszközök voltak, azokat jóvá tenni. Káldi is csak ember volt, ki néha az igaz értelmet eltévesztette, vagy úgy magyarázta, hogy most ugyanazon szavak más, a Vulgatával nem egyező, gondolatot fejeznek ki. Ez utóbbi eseteket, természetesen, Káldinak nem lehet rossz néven venni; mert ő annak nem oka, hogy a magyar nyelv két század alatt változott, s némelly szavakat most más értelemben használnak, mint akkor; például : bűsulás most nem annyi, mint furor, vagy indignatio; állítani több mint putare, existimare; marha nem annyi, mint opes, res possessa; vastag nem annyi, mint robustus; engedni más mint obedire. Arról sem tehet Káldi, hogy izlésünk megváltozott, s most némelly kifejezéseket aljasoknak tartunk, mellyek akkor nem voltak sértők. Például : Ez fene ember leszen, Gen. 16, 12. Illy bolondok vagytok-e? Gal. 3, 3. Senkitől nem torkoltatol-e meg? Job. 11, 3. (t. i. a jámbor szerencsétlen Job!)

Káldi maga megvallja „Oktató Intés“-ében*), hogy „sok helyen homályos a fordítás“-a, mit a szentírás mélységével ment ugyan, de mi talán nem vétünk, ha egy részét a homályosságnak onnan származtatjuk, mivel mértéken tul a betűhez kötötte magát; és mivel sietett. Az egyetemi könyvtárban fennlévő kéziratban, mellyet Jankovich Miklós, a palaeographiában jártas férfiú, Káldi kezeirésének ítél, föl vannak jegyezve a napok, mikor kezdette a főbb részeket fordítani, s mikor végezte el. Saját megolvasásunk után ide jegyezzük a becses adatokat : Először az új szövetséghez fogott, Gyulafejevárt october 11-én 1605, s épen 60 nap alatt végezte el, ugyanott, decemb. 9-én 1605. Hozzá teszi a végén : „Laus Deo trino et uni, Beatissimae Virgini Mariae, Sancto Angelo Custodi, et Sancto Stephano Regi et Apostolo Hungariae, cujus gentis salutis labor hic susceptus sit. Gratias tibi Domine, quia qui dedisti velle, dedisti et perficere.“ Mindjárt másnap hozzáfogott az ó-szövetséghez és Esdrás 3-ik, 4-ik könyvével és Manasses imájával együtt teljesen bevégezte martius 25-én 1607. Olmützben.

A ki a fordítást gyakorlotta, s számba veszi a közeeső sok munkaszünetet : ez időt a szent könyvekre nézve rövidnek fogja találni. Szent Jeromos ugyan még gyorsabban fordított : de nem is került el iskolai könyveinkben a megrovást, miszerint mind felülmulta ugyan a régi fordítókat, mégis sokkal inkább fölülmulta volna, ha annyira nem sietett volna. Káldinak annál kevesebb kellett volna sietni, mert művét a lábra kapott acatholicus forditmányok ellen intézte. Ő maga említi, hogy egy rendtársa „Pater Stephanus Arator (Szántó István, előtte már) sok esztendeig nagy munkával fáradozott a bibliának magyar nyelvre való fordításában.“ Nincs még a világon egészen tökéletes fordítás a szentírásból; mert ez annyi készületet, olyan kitartó figyelmet kíván százféle körülményre, hogy néha nem tévedni emberileg szinte lehetetlen. Nem csuda tehát, ha olykor hibázott sz. Jeromos, ki későbbben önmaga megmászta néhutt forditmányát; nem csuda, ha tévedett Káldi; elég-szer tévednünk mi is, ámbár az utódoknak mindig könnyebb itt-ott valamit vakarni, miután az elődök a jeget megtörték, és a figyelem már kevesebb nehézségre pontosul össze. Nincs is miért tagadnunk, hogy e tárgyban

*) Az „Oktató Intés“ csak először adatott ki Káldi könyvével, 1626-ban, a többi kiadásokból elmaradt. Ámbár pedig Káldi beszél benne : némelly tudósok mégis Pázmánynak tulajdonítják, kinek egész szelleme jelenkezik benne. Valóban oktató intés, mellyben egyéb tanulságok közt Károli Gáspár bibliai fordítása élénken megrovatik.

könnyebb okoskodni és jó tanácsot adni, mint valami tökéletest kiállítani.

Ugy látszik: Káldiban nem is lehet csupán a nyelvet úgy megjavítani, hogy több helyen a gondolat el ne változzék; mert fordításnál nem csak akkor vétünk a nyelv ellen, ha ennek helyesírási vagy szókötési szabályait megsértjük; hanem akkor is, ha az értelem kifejezésére a magyar szavak rosszul választatnak, s az eredeti értelemmel nem egyeznek. Azért, ki a nyelvet valóban meg akarja javítani, a fordítmányt szüntelen az eredetivel össze kell vetnie, s ekkor gyakran fogja tapasztalni azt, miszerint a jól értett latin mondat nem jól van magyarul kifejezve. Több mint egy helyen lehet ugyan összevetés nélkül is a nyelvhibát észrevenni (hibát, mondom, a mennyiben t. i. a mai nyelv szokás szerint némi kifejezést hibának kell vennünk, mi akkor talán helyes volt): ámde vannak más mondatok, hol a magyarság, magában véve, értelmes, szabályos, vagy csekély kis változtatással megigazítható: hanem a magyar eszme más, mint a latin. Így például effélék már első tekintetre hibásoknak tűnnek föl a mostani nyelv-szabályok szerint: „Azokban pedig a városokban“ Deut. 20, 16. vagy „azokban pedig a napokban“, a mi igen gyakran előfordul. „És minden, a mi mozog és él, eledeletekre lesznek nektek.“ Gen. 9, 3. „Lőn ott Herodes haláláig“ (erat ibi usque ad obitum Herodis). Matth. 2, 15. „Látá a tó mellett két hajót állván“ (vidit duas naves stantes secus stagnum). Luc. 5, 2. stb. Illyekben tehát a nyelvjavítás könnyű szerrel jár; de más-kép van, teszem e következőkben: „Megparancsolta nekünk az Isten, hogy ne ennénk, se ne illelnők azt, hogy ne találjam meg ne haljunk“ (ne forte moriamur). Gen. 3, 3. Itt a magyarság elég értelmes; a szókötés csekély változtatással helyreüthető: de az van-e magyarul mondva, a mi latinul? S ez nem megvetendő hiba. „De még a boszorkányok is felfődték emlőjüket, szoptatták az ő kölyköket“ (sed et lamiae nudaverunt mammam, lactaverunt catulos suos). Lament. 4, 3. Mi ez? Lehet-e itt a magyarságot megjavítani összevetés nélkül, s akkor nem fog-e a gondolat változni? Lamia jelent ugyan boszorkányt is, azonban a szentíró bizonyosan nem olly értelemben vette, mint mi értjük a boszorkányokat. Joann. 12, 19. „A farizeusok mondának magok között: látjátok-e, hogy semmit nem használunk?“ (videtis, quia nihil proficimus?) Ki nem látja a tetemes különbséget? A farizeusok legkevesebbé sem akarták azt mondani, a mit Káldi mondat velök, a mi magyarságunk szerint. Ps. 94, 2. „Vegyük elől az ő orcáját hálaadással“ (praeoccupemus faciem ejus in confessione) — érthetlen fordítás.

E kevés példa is mutatja, hogy Káldiban némely helyeken magát a fordítást is jobbra változtatni, okszerű volna. Csupa nyelvtani javítás az igényeket ki nem fogja elégíteni. Szerencsére, ama megigazítandó helyek száma nem olly felette nagy, hogy átdolgozásuk által Káldi fordítása minden színét és eredetét elvesztené. Azért annál sajnosabb volna azokat hibás állapotokban meghagyni. Eddig legalább valahányan kísérletet tettek Káldi munkájának nyelvtani simításával, meg nem tartóztathatták

magokat egyszersmind, több kevesebb helyen, a fordítás változtatásától, melly azután hol jobban, hol kevesebbé sikerült. A főlebb idézett három kísérletben ilyen változtatásokra többször akadunk, jöllehet az 1821-iki, és 1845-iki, leggyengédebb kimélettel bántak Káldival. Például: Joann. 6, 58. 59. Káldi: „A mint engem elküldött az élő atya, én is élek az atyáért, és a ki eszen engem, ő is él én érettem. Ez a kenyér, melly az égből szállott alá; nem úgy a mint a ti atyáitok mannát ettek, és meghaltak.“ Reseta: „Valamint az atya, ki engem elküldött, él, és én az atya által élek: úgy az is, a ki engem eszen, él én általam. Ez az igaz kenyér, melly az égből szállott alá, nem mint a manna, mellyet a ti atyáitok ettek, és meghaltak.“ — Philipp. 2, 5. Káldi: „Azt éreztetek magatokban, a mit a Krisztus Jézusban is, ki mikor az Isten formájában volna, nem állította ragadmánynak magát az Istennel egyenlőnek lenni, hanem ő magát kiüresítette, szolgálai formát vévén fel, az emberekhez hasonlóvá lett, és külső ábrázatjában úgy találtatott, mint ember.“ Betü szerint a Vulgata nyomán, s erőtetett magyarsággal. Ellenben az 1845-iki evangeliomos könyv: „Ugy éreztetek, mint Krisztus Jézus érzett, ki midőn isteni alakja volt, nem tartá ragadmánynak Istennel egyenlőnek lenni; hanem önmagát kiüríté, szolga alakot vőn fel, emberekhez hasonlóvá lőn, és külsőkép embernek találtatott.“

Ollyan javítás, melly a fordítás hűségének tekintetbe nem vételével egyedül a nyelvvidomítást venné czélul, csak félmunka volna, mikép ezt Versegghy Ferencz tapasztalta 1819-ben, midőn az egyházi felsőbbség meghagyásából, Moyzses 1-ső könyvét Káldi munkájában megigazítani iparkodott. Utasítást kapott tudnillik, hogy e vállalatban ezen két föltétel szerint járjon el; 1-ör: hogy a Vulgatától minden legkisebb eltérést kerüljön ki, következőleg a zsidó kutfőbe be se nézzen; 2-szor: hogy Káldi fordítmányában csak a legvégső szükségben tegyen változást; egyébkint tartsa meg egészen, még különös szavait is. E két föltételnek súlyos terhe alatt, úgy mond Versegghy, lehetlen volt mást mint félmunkát kiállítanom; melly ha sajtó alá kerülne, gondos átdolgozást kívánná. Miért is kellene Káldihoz olly szorososan ragaszkodni, mintha világos hibáit sem volna szabad megigazítani? Teszem, ha könyvében csonkán van fordítva a latin szöveg, nem lesz-e szabad, a nyelvvidomításon fölül, egyszersmind a hiányt kipótolni? Péld. Ps. 114, 7. „Térj nyugodalmadba, mert az Ur jól tett veled“ — innen ugyan nem érthetni, kihez szól a zsoltáríró; de ha a latin szövegből pótoltatik a szó: *lelkem*, nem csak világosb, hanem hűbb is lesz a fordítás. (Convertere anima mea in requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi.) Matth. 19, 29. Kimaradt e latin szavaknak: *vel uxorem*, megfelelő fordítás. *) 2. Cor. 12, 9. „Elég neked az én malasztom, mert az erő az erőt-

*) Az itt felhozott két hely hiányzó szavai Káldinak mind a három kiadásából kimaradtak: de a kéziratban ben találtam azokat. Mivel pedig az új kiadás nem a kéziratból fog készülni, hanem valamelyik előbbi kiadás átdolgozása szerint: a példa áll.

lenségben végeztetik el^{*)}, — olyan fordítás, mely alig ébreszt valakiben a szentíráséhoz hasonló gondolatot, stb.

Attól talán senki sem tart, hogy Káldinak új kiadása nem nyerhetné meg az apostoli szentszék jóváhagyását, ha nyelvvidomításon kívül a fordítás is, a hol szükséges, világosabbá, hübbé, simábbá tétetnék. Hiszen az egyház elég tág mezőt enged a fordítók belátásának és tudományának, s nem gyakorol semmi tufeszített kényszerítést. Ime a különféle nemzetek legrégebb fordítványai mennyire különböznek egymástól műi tekintetben, mégis közhasználatba jöttek az illető egyházaknál, s lassankint bizonyos tekintélyt nyertek. Tudnillik Krisztus urunk az ő szent hite föntartását, és terjesztését élő szóra, az apostoli kar tanítására bízta, úgy hogy ott legyen a hit és erkölcs változatlan szabálya és értelmezője, nem pedig az írásban, mely sem önmagát mindenhol kielégítőleg nem értelmezi, sem egyesek hibás értésétől ment nem marad.^{*)} Hogyan is lehetne a csálhatlan anyaszentegyház minden élő nyelvű fordításért, minden kelékei- és részleteire nézve, kezes? Ime a Vulgata egyházi tekintéllyel bír; mégis mennyiben különbözik az alexandriai görög fordítványtól, melyet magok az apostolok adtak úgy szólván az egyház kezeibe, s mely a görög cath. egyházban szintugy authenticus, mint nálunk a Vulgata. A compluti biblia, és Erasmus 1-ső kiadása hasonlólag pápai jóváhagyás mellett jelentek meg, holott a kettő elég sok apróságban különbözik egymástól, valamint különbözik a Vulgata akár egyiktől, akár másiktól. Ilyen előzmények mellett nem látszik valószínűnek, hogy az apostoli szentszék a Káldiféle fordítvány változatlan megtartását kötné ki jóváhagyása föltételeül; kivált ha arról értesítették, miszerint a benne teendő változtatás, azt a betűnek szolgálatától ugyan kellő mérséklettel föl szabadítaná: de a hüségnek, érthetőségnek és épülésnek, mindig a Vulgata fonálán, csak javára válnék.

Csak nem régen nyerte ki Alliolinak német szentírása a romai jóváhagyást; abból láthatjuk, hogy Romában a betűszigort nem kívánják. Allioli elég szabadon forog a Vulgata határai között. Nem csak az örökös et, autem, quia kötszókat a szöveg természetéhez képest vagy változtatja, vagy elhagyja, nem csak a német nyelv természetét, miveltségét föl nem áldozza: hanem a kemény kihagyásokat egy két szóval zárjel között kiegészíti; az igék idejét, keleti nyelvjárást tartva szemei előtt, a szöveghez alkalmazza; a szavak, sőt egész mondatok rendét az értelemhez szabja, stb. Sőt akárhány helyet idézhetünk belőle, hol a Vulgatától szabadabb fordítás által némileg eltér. Például Sap. 1, 3. „Perversae cogitationes separant a Deo, probata autem virtus corripit insipientes.“ Verkehrte Gedan-

ken trennen von Gott: und die Thoren, welche seine Macht auf die Probe stellen, werden gestraft. Káldi betűszerint: Az elfordult gondolatok elválasztanak az Istentől: a megpróbáltatott erő pedig megdorgálja az eszteleneket. 1 Thessal. 1, 3. „Memores operis fidei vestrae et laboris, et caritatis.“ Eingedenk der Werke eures Glaubens, und der Mühen der Liebe (mint a görögben van: τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης). — 1. Joann. 4, 17. „In hoc perfecta est caritas Dei nobiscum, ut fiduciam habeamus in die iudicii, quia sicut ille est et nos sumus in hoc mundo.“ Dadurch ist die Liebe Gottes vollkommen bey uns, wenn wir, wie er ist, ebenso in dieser Welt sind, so dass wir Vertrauen auf den Tag des Gerichtes haben können. — Luc. 3, 5. „Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur, et erunt prava in directa, et aspera in vias planas.“ Jedes Thal soll ausgefüllt, und jeder Berg und Hügel abgetragen werden; was krumm ist, soll gerade, was uneben ist, soll ebener Weg werden. Káldi ellenben: Minden völgy bételik, és minden hegy és halom megaláztatik, és a horgasok egyenesekké lesznek, és a darabosok sima utakká. — Rom. 12, 2. „Ut probetis, quae sit voluntas Dei bona, et perfecta.“ So dass ihr prüfet, was der Wille Gottes, was gut, wohlgefällig, und vollkommen sey. — Apocal. 14, 5. „Sine macula enim sunt ante thronum Dei.“: Denn sie sind ohne Tadel vor dem Throne Gottes. Káldi: Mert makula nélkül valók az Istennek királyi széke előtt. — Lament. 1, 14. „Vigilavit jugum iniquitatum mearum.“ Es drücket mich wieder meiner Missethaten Joch. Káldi: Vigyázott az én hamisságimnak igája, stb.

Néha Káldi is érezte (ugy látszik), hogy helyesebb a fordítás, ha a betűt nem rágja, azért több helyütt valamivel szabadabban fordítá a Vulgatát, és az értelmezés nem vesztett vele. Péld. Prov. 31. De fructu manuum suarum: az ő kezeinek munkájából. Joann. 9, 21. Aetatem habet: elég idős. Joann. 10, 24. Quousque animam nostram tollis: meddig tartod lelkünket függőben? Matth. 6, 11. Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie: a mi mindennapi kenyerünket adjad nekünk ma. Joann. 4, 17. Bene dixisti, quia non habes virum: jól mondád, hogy nincs férjed. Act. Ap. 8, 31. Quomodo possum, si non aliquis ostenderit mihi: hogy érthetem, ha valaki meg nem magyarázza nekem? 2. Tim. 3, 6. Qui penetrant domos: kik beszinlik magokat a házakba (itt ez nagyon jó).

Ha már Káldi maga jónak tartotta, néha inkább az értelmet, mint a betűt fordítani, kár volna nekünk, a hüség korlátai között, példáját nem követni. Valóban, a bibliai tanulmányok, különösen a magyarázatlan mostani fókán, és annyi jó catholicus fordítók nyomán, Káldi maga is kétszázados művét mai időben úgy alakítaná át, hogy más, e nemű, koszorus munkákkal versenyt futhasson. Azért jól mondta Gabelkhoven Antal vágújhelyi prépost a pozsonyi zsinaton 1822-ben, hogy Káldi fordítását úgy kell átvizsgálni és megigazítani, mikép azt Káldi maga tenné, ha most élne. (Folyt. köv.) M.

^{*)} Nevezetes, a mit Káldi, vagy ennek nevében Pázmány Péter mond az „Oktató Intés“-ben: „Adta volna az Isten, hogy mind ez ideig a jó magyarok az ő régi, és Isten szerint való együgyűségükben megmaradtak volna; és a visszavonásnak s hazugságnak lelke a konkolyt közükbe ne hintette volna: bizony sem országunk pusztulását, sem nemzetünk között a gonosz feslett erkölcsnek ennyire való eláradását nem láttuk, s nem kesergettük volna. Tovább is ellehetett volna a mi nemzetünk a magyar biblia nélkül, megelegetdvén az igaz tanítóknak magyarázásával.“